

пішло до людських осель. Але є лише три ікони Київського письма, решта десь зникли. Чи не був у нас уже після Ярослава Мудрого князь-іконоборець, як візантійський імператор Лев Ісавр, який знищував не лише мистецькі творіння, а і їх творців? У Чорнобилі мародери збирали давні ікони, їх у них вилучили, склали в хаті, а та згоріла. Залишилась одна, але стала зовсім білою, вогонь її не взяв. Про це – роман “Біла Богородиця”, де, за словами автора, головна проблема – душа і тіло. Чи, може, “Іконник” (“Зограф”) – попередня назва, а вже остаточна – “Біла Богородиця”? А ще, за словами О.Красовицького, директора видавництва “Фоліо”, котрий видав 18 книжок П.Загребельного, задумав митець історичний роман “Імперський заручник”. В основі – доля сина дочки Ярослава Мудрого, Анастасії, яку той віддав за угорського короля.

А можливо, у кількох інтерв'ю йшлося про один і той самий роман під трьома варіантами назв? У 2001 році К.Родик зауважив, що нині проза Загребельного – як гігантський слабійучий магніт, але потім нагадав, що і Сонце наше охолоджується. Але, можливо, це не магніт слабіє, а ми в масі своїй стаємо легшими, порожнішими? І таке може бути...

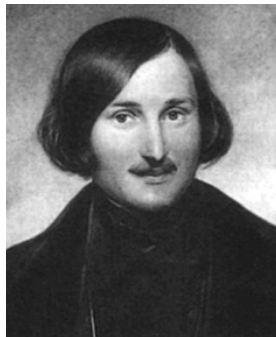
В одному з інтерв'ю 1995 року, яке закінчується словами “Стоїмо над безоднею. Треба вистояти”, П.Загребельний застерігав, що треба зберегти ядро творців, тверде, упевнене в собі, послідовне в діях. Воно має надихати й захоплювати власним прикладом. Такі люди мусять бути сіллю нації, сіллю землі. Бо як не буде цього, станеться те, про що попереджав Христос у Нагірній проповіді: “Ви – сіль землі. Якщо сіль втратить силу, то чим зробити її солоною?”. Так можна сказати і про самого Павла Загребельного. І чомусь хочеться ще навести слова з некролога Великого Європейця, Президента Франції Ф.Міттерана: “Він любив Слово, граматику і повітря бібліотек”. Це – і про Павла Загребельного теж.

Микола Ткачук

СС

СЕМАНТИКА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО СВІТУ ПОВІСТІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ “ШИНЕЛЬ” (до 200-річчя від дня народження М.В. Гоголя)

**Микола Гоголь
(1809–1852)**

У статті розглядається повість “Шинель” М.Гоголя, яка в метааналітичному дискурсі гоголезнавства знайшла різноманітні інтерпретації, не завжди прийняті й переконливі. Виникає потреба висвітлити художню своєрідність твору крізь оптику семантики екзистенційного світу й екзистенціалів, що сприяє новому прочитанню тексту та його фікційних образів.

Ключові слова: наратор, натуральна школа, трагічний герой, екзистенціал відчаю.

Mykola Tkachuk. Semantics of existential world in Mykola Gogol's narrative “The Overcoat”

The article deals with Mykola Gogol's narrative “The Overcoat”, which was one of the most actively, although not always stringently interpreted texts within the metacritical discourse of Gogol studies. In this paper, we close the most evident gap of the previous researches, showing the artistic peculiarity of Gogol's narrative by way of analysing the semantics of existential world and existential phenomena. Thus, we give way to reinterpretations of this text and of its characters.

Key words: narrator, naturalist school, tragic hero, despair.

17 серпня виповнюється 60 років Миколі Платоновичу Ткачукові – доктору філологічних наук, професорові Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Микола Ткачук – автор монографій “Поетика балад Левка Боровиковського” (2000), “Жанрова структура прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції)” (2003), “Лірика Івана Франка” (2006), “Модерністський дискурс лірики й новел Богдана Лепкого”, “Наративні моделі українського письменства” (2007), “Маркіян Шашкевич” (2009, у співавторстві). Редакція щиро вітає свого автора, зичить йому міцного здоров'я і творчих успіхів.

Дмитро Чижевський у статті “Про “Шинель” Гоголя” наголосив на необхідності читати й перечитувати твори класиків з увагою до дрібниць і деталей [6, 384]. Адже, залишаючись із поглядами та інтерпретаціями традиційного літературознавства, можна багато втратити в розумінні семантики художнього світу, репрезентованого у творі відомого письменника. Саме тому дослідник на початку своєї праці застановлюється над питанням: “Чи треба ще писати про “Шинель”?” [6, 384]. Звиклий до традиційних аргументацій, теперішній реципієнт усе ж таки доходить думки про відносний характер тих тверджень, що були окреслені ще в середовищі реалістичної школи XIX ст.

М. Дунаєв зазначав, що повість Гоголя виникла тоді, коли більшість майбутніх відомих письменників свої міркування вимірювала ідеями В.Белінського, котрий у дусі свого часу висловив соціально-критичну оцінку постаті Акакія Акакійовича як об'єкта посягань соціально нелюдських умов царського самодержавства [3, 78]. Такими були погляди, виголошені згідно з установками соціального аналізу життя, революційно-демократичними ідеями. Проте, як указує Н.Хамітов, подібні переконання могли виникнути через егоїстичні екзистенційні інтерпретації, оскільки в цей період у боротьбу вступили два концепти: віра в безсмертя і віра в ідеальне суспільство [5, 195-199]. У центрі уваги і першого, і другого принципове значення мала любов, котра, проте, набула відмінного семантичного нашарування. Якщо в контексті віри в безсмертя йшлося про християнську любов до ближнього, то в умовах міфологеми про ідеальне суспільство – про любов до далекого ідеалу, що здійсниться в майбутньому. Проте в першому значенні любов – це саме життя. А в другому – майбутні революціонери переживали “колективну ілюзію”, яка пояснювалась ідеєю про любов, а не справжнім почуттям любові. Саме тому критики XIX – XX ст. вбачали в головному персонажеві гоголівської повісті тільки вияв соціальної несправедливості, не звертаючи уваги на внутрішні чинники його онтології. Яскраво цю проблему переживав М.Гоголь, який пізніше у “Вибраних місцях із листування з друзями” зазначав, що “без любові до Бога нікому не спасеться”. Тому автор у повісті намагається осмислити шляхи для спасіння душі Акакія Акакійовича, які через духовну організацію персонажа були йому недоступними. Отже, парадигма міркувань, запропонована В.Белінським, не дає змоги збагнути художню картину світу гоголівського твору, адже її автор прагнув не означити винних у соціальному становищі героя, а продемонструвати нерозуміння не тільки Башмачкіним, а і його оточенням, а отже, і російським суспільством того часу, духовного призначення людини.

Натяки на християнську тенденцію в інтерпретації характеру головного героя повісті робить наратор ще на початку твору, зазначаючи, наскільки зверхньо ставилися до Акакія Акакійовича його співпрацівники: то насміхалися з нього,

то розказували тут же перед ним вигадані про нього історії: “Про його хазяйку, сімдесятилітню бабу, говорили, що вона б’є його, допитувались, коли буде їхнє весілля, сипали на голову йому папірці, називаючи це снігом” [1, 205]. Він ніяк не міг себе захистити, тільки подеколи повторював: “Облиште мене, і навіщо ви мене кривдите” [1, 205], – від чого один молодик змилюсердився над ним та перестав принижувати. Ці слова настільки вразили персонажа, що, врешті, він усвідомив, що й Акакій Акакійович – йому також брат, який заслуговує на його любов: “Я брат твій” [1, 205]. Башмачкін не міг бути поганою людиною, бо не вчинив ніколи нікому нічого злого. Ба більше, його особистий приклад життя показав молодому чоловікові, наскільки нелюдською може бути людина: “Як багато в людині нелюдяності, як багато приховано лютої грубості у витонченій освіченій світськості і, боже! навіть у тій людині, яку світ визнає за благородну й чесну” [1, 205].

Окрім цього, Акакій Акакійович був неабияк відданим своїй праці: як стверджує наратор, він ставився до неї з любов’ю. Будучи за професією переписувачем, сказати б, “людиною-механічною машиною”, копіювальником, він зумів помітити у своїй роботі не тільки красу, а й приємність. Серед усіх букв, які переписував, він бачив себе немов їхнім свояком: до одних ставився доброзичливо, до інших підсміювався, “так що в обличчі його, здавалося, можна було прочитати кожну літеру, яку виводило перо його” [1, 206]. Поруч із героєм працювали люди, котрі від свого роздвоєння та незадоволення змушені були гаяти час у непотрібних заняттях, аби певним чином розвіяти свій відчай; натомість Акакій Акакійович у цьому сенсі був цілеспрямованим та залишався традиційним, а отже – надійним: “Поза цим переписуванням, здавалося, для нього нічого більше не існувало” [1, 206].

Загалом може створитися враження, що на початку твору головний герой постає втіленням християнської смиренності, що спокійно та покійно зносить свої випробування, віддається улюбленій справі та з повагою ставиться до своїх співпрацівників. Саме це, на наш погляд, стало причиною такої суперечливої оцінки критиками образу Акакія Акакійовича: від категоричного заперечення до прагнення зрозуміти його та тягар, що впав на плечі персонажа. Зокрема, І.Золотуський у дослідженні про творчість М.Гоголя зазначив, що письменник розгортає страшну трагедію “маленької людини”, в якій не просто вкрали шинель, а й не зрозуміли, залишили і не оцінили в цьому житті [3]. Насправді ж, як твердить дослідник, Акакій Акакійович – золотої душі людина, котра любить свою справу переписування. Водночас М.Дунаєв уважав, що головний герой – жертва не зовнішніх обставин, а своєї внутрішньої безпорадності: “Він безнадійно бездарний і нерозумний: дали йому папір не просто переписати, але переробити – він не зміг цього зробити” [3, 78].

Можна шукати різні витоки трагедії, яка склалася з Акакієм Акакійовичем, проте слід пам’ятати, що Гоголь усе ж таки намагався відшукати чинники “внутрішньої” людини, здатні привести її до цілісності, побудованої на любові, без чого не може існувати світ, що ділиться на “значних людей” та Башмачкіних. Тому слушно стверджував М.Дунаєв, що Гоголь як автор бачить слабкі сторони характеру персонажа, ніколи не критикує його, але тільки співчуває та силою свого таланту примушує нас робити це [3, 78-79].

Про неоднозначність оцінки Акакія Акакійовича свідчить наратор іще на початку своєї розповіді, коли описує обставини вибору імені героя. Загалом письменник використовує принцип протиставлення того, що хотілось, аби було, і того, що є насправді. Так, зокрема, розгортається наратив про призначення Акакія Акакійовича на вищу посаду за допомогою складнопідрядних речень

умови: “Коли б відповідно до його ретельності давали йому нагороди, він би, на диво собі, може, навіть потрапив би у статські совітники” [1, 206]. За цим же принципом “якби” починається життя Башмачкіна, котрий народився 23 березня, коли за православним календарем святкується пам’ять преподобного мученика Никона та 200 учнів, що з ним мучились. Імена цих 200 Церква не називає, але у творі вони звучать у вигляді пародії, твореної наратором-усезнавцем: “Породілі дали на вибір, яке з трьох (імен) вибрати: Мокія, Сосія, чи назвати дитину в ім’я мученика Хоздазата... Щоб догодити їй, розгорнули календар в іншому місці; знов знайшли троє імен: Трифілій, Дула і Варахасій...” [1, 204]. Матері не сподобалось жодне ім’я, тому вона вирішила залишити батькове: “Батько був Акакій, то нехай і син буде Акакій”. У такий спосіб письменник, хоча й називає головного героя “смиреним, сином смиренного”, проте пародією на вибір імені за православним календарем дає зрозуміти, що це не християнська смиренність перед Богом, але страх перед суб’єктами та об’єктами зовнішнього світу. Допомагає це більше усвідомити другий головний персонаж твору – власне *шинель*.

Прикметна ознака творів, специфіка яких визначалась в умовах “натуральної” школи М.Гоголя, – це сюжет, побудований за таким принципом: герой спочатку репрезентований у традиційному для нього середовищі, а пізніше конкретизується зустріччю з іншим персонажем, який слугує своєрідним індикатором для його оцінки. У повісті таким лакмусовим папірцем постає, поза сумнівом, *шинель*, яка оголила ті риси характеру Акакія Акакійовича, що були приховані чи раніше не були настільки актуальними. Якщо до цього часу ще можна було вагатися, що є істинною причиною смиренності Башмачкіна, то тепер стає зрозумілим, що у всьому панує залежність від зовнішніх обставин, а отже, за покірністю спостерігається банальний страх перед демонами екзистенційного світу, що можуть забрати спокій, бездарну та нікчемну умиротвореність, за якою немає жодної вищої мети.

Із шинеллю пов’язані інші головні характеристики Акакія Акакійовича, які варто з’ясувати згідно з основними засадами екзистенціальної філософії. Для представників релігійної течії, зокрема К.Ясперса, усе вимірювалось духовним призначенням людини, від чого залежав смисл її буття [2, 46]. Чим швидше суб’єкт усвідомить це, тим повнограннішим буде його життя, яке одразу зацвіте яскравими відтінками, а самого суб’єкта перетворить на цілісну постать. Пошуки ознак цілісної людини примушували відомих письменників ХІХ століття на прикладі “маленьких”, “зайвих” людей демонструвати обмеженість екзистенційного середовища за відсутності в серці об’єднувального центру, під благодаттю якого все стає здійсненням і можливим.

М.Гоголь створив по-особливому трагічного персонажа, небезпека, драматизм якого первинно були закладені в тому, що від самого початку свого наративу він не усвідомлював ані страху, ані відчаю. Тільки тоді, як у його житті з’явилась нова шинель, усі ці екзистенціали вийшли назовні, до того ж останній під знаком гріха означився тільки після смерті у вигляді демона, що крав чужі шинелі.

За С.К’єркеґором, людина в щоденному житті перебуває на роздоріжжі між двома станами – естетичним та етичним [2, 45]. Власне, на естетичному рівні вона переживає спокусу задоволення, що здатна привести її до гріха, а відтак відкинути від Бога. На нульовому початковому щаблі, який характеризується своєрідною інфантильністю, принципів екзистенціали не усвідомлюються їх носієм. Саме такий нульовий рівень спостерігається на прикладі Акакія Акакійовича до моменту з’яви у його житті ідеї про шинель. Причина, чому на цьому рівні всі зазначені категорії екзистенції не простежуються, полягає в тому, що попервах він знаходив щастя тільки в самому собі, існуючи у

своєму фікційному, ілюзорному світі, нікого туди не пускаючи, серед своєї родини вигаданих букв, що стали йому настільки близькими, що “на всьому бачив свої чисті, випсані рівним почерком рядки, і тільки хіба, як не знати звідки взявшись, – коняча морда клалася йому на плече і напускала ніздрями цілий вітер у щоку” [1, 207]. Можна по-різному розцінювати той випадок, коли директор запропонував йому відредагувати за окрему плату титулку, стверджувати, зокрема, його нікчемність та бездарність. Проте, здається, проблема тут значно глибша. Ідеться про те, що він настільки звик себе відчувати своїм серед літер та рядків, що не волів зовсім нічого змінювати: “Ні, краще дайте я перепишу що-небудь” [1, 206]. Те саме відбулося з ним і тоді, коли він пішов до Петровича полатати свій капот, надіючись порятувати ситуацію. Наскільки ж великим було його розчарування, що навіть погодився з кравцем про необхідність придбати новий одяг.

За Н.Хамітовим, порубіжжя між двома рівнями – це екзистенціал відчаю [5, 185]. Якщо від інфантильного шабля до естетичного внутрішній відчай міг бути тимчасово подоланий Акакієм Акакійовичем задоволенням від щойно придбаної шинелі, то після її викрадення його охопила остаточна смертельна хвороба, яка, врешті, привела до загибелі. Якщо на нульовому рівні його обходили правила гри екзистенційного світу, бо, можливо, він не звертав на них уваги, живучи у своїй реальності, то, вирушивши в гонитву за новою шинеллю, він одразу потрапив у вир боротьби за існування. Важко переживаючи те, що необхідно придбати новий одяг, він був, неначе уві сні: “Замість іти додому, пішов зовсім у протилежний бік, сам того не помічаючи” [1, 212]. Внутрішня боротьба, що розгорнулася, стала чинником тієї роздвоєності, яка викинула його з ілюзорного гармонійного світу “букв і речень”: “Тут він почав збирати думки, побачив ясно свій справжній стан, почав розмовляти сам із собою вже не уривчасто, а розсудливо й одверто, як з розважним приятелем, з яким можна поговорити найсердечніше і найближче” [1, 214]. Письменник дуже майстерно змалював ті вагання, які пережив Башмачкін, оскільки, з одного боку, він не хотів тратити грошей, аби щось міняти у своєму житті, а з другого – прагнув побачити себе іншим, що вже є виявом боротьби за екзистенцію: “Тут і побачив Акакій Акакійович, що без нової шинелі не можна обійтись, і зовсім занепав духом... – Водночас хотілося і куницю покласти на комір”.

Ідея майбутньої шинелі не просто розкрила приховані риси характеру Башмачкіна, але ввела його у стан демонічного потягу до задоволення, остаточно вивільнивши його з гармонії. Зокрема, це простежується на тих зусиллях, до яких змушений вдаватись головний персонаж, щоб зреалізувати свою мрію (яка підкралась до нього зненацька через зимову погоду в Петербурзі), відмовляючи собі у найнеобхіднішому. Отже, треба було “вивести з ужитку чай вечорами; не світити вечорами свічки; ходячи вулицею, ступати як можна легше й обережніше по каменю й плитах, мало не навшпиньках, щоб таким чином не стерти скорочасно підметок; якомога рідше віддавати прачці прати білизну...” [1, 214]. Здавалося, що відчай, який заволодів Акакієм Акакійовичем, мав зникнути. Проте він просто набув іншої форми, бо, починаючи з найурочистішого дня, Башмачкін по-особливому хотів відчутти престиж, що стосувався його бажання бути одягненим у нову шинель, аби похизуватись нею перед собою та іншими: “Тимчасом Акакій Акакійович ішов у найсвятковішому настрої всіх почувань. Він відчував кожну мить хвилини, що на плечах у нього нова шинель, і кілька разів навіть усміхнувся від внутрішньої втіхи” [1, 216]. Естетизм, який зумовив зміну в його житті, виявився в ньому настільки, що він змушений був навіть посваритись зі своїми свояками, бо, переписуючи, робив помилки. Тоді він по-справжньому відчув наближення якоїсь гріховної демонічності, відчув, що він сам собі стає непідвладним, тому це примусило його “після зроблених помилок перехреститися” [1, 214].

Трагічний герой, яким у творі виступає Башмачкін, – яскравий представник трагічного нарративу, що йому тлумачення дав А.Шопенгауер. Німецький філософ вважав, що світом керує несвідома воля, чий іронічній владі підпорядковується будь-хто. Тому не варто докладати жодних зусиль, оскільки вони будуть розтрачені марно. Зі всіх екзистенціалів, які може переживати людина, Шопенгауер виокремлював любов як найтрагічніше почуття, що обов'язково буде знищене жорстокою буденністю. У силу складних екзистенційних умов у Башмачкіна любов не може розвинути у ставленні до іншої людини, адже посередником між ним і світом стала шинель, яка як породження тієї ж демонічної сили, що пізніше знищила його, заволоділа всіма його людськими почуттями: “З того часу неначе він одружився, неначе якась інша людина присутня була з ним, неначе він був не сам, а якась приємна подруга життя згодилася з ним проходити разом життєву путь, – і подруга ця була не хто інша, як та ж шинель на товстій ваті, на міцній підкладці, що її не зносити” [1, 214].

Як з'ясували представники релігійного екзистенціалізму, відчай у людині виникає через неусвідомлення свого духовного призначення [див.: 2]. Необхідним етапом до цього стає *любов до ближнього*. Акакій Акакійович у своєму житті не мав змоги переживати справжнє людське почуття, бо через його внутрішній стан ним заволодів страх виразити будь-які емоції перед собою. Тому, коли вперше виникла ідея шинелі, яку він по-справжньому бажав, вона одразу стала об'єктом його кохання. Оскільки ж шинель – це простий несвідомий предмет щоденного вжитку, то вона так, як і воля Шопенгауера, насміялась над ним, відкривши перед ним світ екзистенційного ніщо. Отже, любов, що мала повне право розгорнутись у його “внутрішньому” чоловікові, була замінена демонічною безоднею, яка забрала його з собою. Саме страх перед “нічим”, яке відкрилось перед ним у зв'язку з шинеллю, не дав йому можливості повернутись назад, аби підняти до вищого духовного рівня, де він відчув би свою цілісність.

Слушно стверджував Д. Чижевський, що метод повільного прочитання класичних текстів літератури створює перспективи подолати ті інтерпретації, що виникли в контексті відмінних ідеологічних парадигм. Це особливо стосується тих творів, які слугують підтвердженню особистого погляду автора і яку, проте, не так просто означити, оскільки вона прихована за ширмою іронічних експериментів та кодів, що відразу впадають у вічі при першому знайомстві з текстом. Усвідомлюючи те, що, як і з “Ревізором”, літературно-критична і загалом читаюча публіка може не зрозуміти його ідей, автор “Шинелі” репрезентував особливий міфологічний світ, де речі в образах Башмачкіна і Шинелі зустрічаються в демонічному прагненні один до одного. Хоча ця проблема належить до вічних, проте вибір на користь такої боротьби за щастя дуже трагічний.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гоголь М. Шинель // Вибрані твори / Пер. А.Хуторяна. – К., 1948.
2. Головки Б. Філософська антропологія. – К., 1997.
3. Дунаев М. Вера в горниле сомнений: Православие и русская литература в XVII – XX веках. – М., 2003.
4. Золотусский И. Гоголь. – М., 1979.
5. Хамитов Н. Философия человека: От метафизики к метаантропологии. – К., 2002.
6. Чижевський Д. Про “Шинель” Гоголя // Філософські твори: У 4 т. – К., 2005. – Т.3.

м. Тернопіль